

Rasdiskriminering – eller?

Att tolka media: ”Dä stämde ju ittno dätta som stog i tinninga”

GERDT SUNDSTRÖM*

Hälsö högskolan i Jönköping

Martin Ericsson har i *Historisk tidskrift* 137:1 (2017:1) gått igenom svenska tidningslägg från 1870-talet fram till 1955 på jakt efter fall där svenskar angripit eller trakasserat ”tattare” eller ”zigenare”. Ericsson konstaterar att tidningarna ofta intog en dubiös hållning eller uttryckte förståelse för och försvarade de fall som nådde tidningssidorna. Det mest kända fallet är nog ”tattarkravallerna” i Jönköping 1948, en händelse som även skildrats skönlitterärt – med ett intressant efterord – av Ragnar Järhult (1984).² Den så kallade tattarplågan var ju officiellt knäsat som ett problem och romerna – totalt knappt tusen personer i riket – ansågs också vara till besvär.

Bara i ett enda fall hittade Ericsson en tidningsartikel – hans sista klipp – som på ”principiella grunder” tog avstånd från ett våldsamt angrepp på ”zigenare”. Det var *Arvika Tidning* som 1955 talade om ”rasdiskriminering” av ”zigenare”. Jag har länge samlat tidningsklipp om dessa saker – i lokalpress finns händelser som undgått Ericsson – och det är nog riktigt som Ericsson konstaterar, att hållningen svängt i media, men betyder det att verkligheten förändrats? Och hur är det med källkritiken, vet vi sanningen om dessa händelser? Och är sambandet mellan fördomar och handlingar klarlagt?

I ett senare värmländskt exempel rapporterade *Nya Wermlands-Tidningen* den 15 juni 2002 om en incident där polis och romer kommit ihop sig och gjorde sig besväret att tala med alla berörda, utan märkbara

* Professor emeritus socialt arbete

1. Martin Ericsson, ”Såsom det brukas med tattare: Kollektivt våld mot familjer utpekade som tattare eller zigenare 1877–1955”, *Historisk Tidskrift* 137:1 (2017) s. 37–63.

2. Ragnar Järhult, *Andrea och Emilia: En tattarroman* (Stockholm 1984).

vinklingar.³ Ett tidigare exempel är ett långt reportage i veckotidningen *Se* om skolutbildning för romska barn, där journalisterna uttryckte förståelse och kritiserade Skolöverstyrelsen och Socialstyrelsen. De ansåg, trots tidstypiska formuleringar om de ”mörkhyade främlingarna” som ofta kom i slagsmål med ”linhåriga svenska grabbar”, att romska barn var mycket missgynnade och jämförde med statsmakternas stöd till 508 samebarn (”10 000 till zigenarna, 500 000 till lapparna”).⁴

Mitt krav på källkritik är väl ofta svårt att tillgodose för äldre tidningsartiklar, men till ovannämnda fall av ”rasdiskriminering” i *Brunskog torsdagskvällen* den 29 september 1955 har jag hittat ett vittne, underlättat av att jag tillbringade min barndom i socknen. Händelsen skildrades dagen efter av *Värmlands Folkblad*, *Arvika Nyheter* och *Nya Wermlands-Tidningen* och ännu en dag senare av *Arvika Tidning* samt *Expressen*. Incidenten har undgått eller glömts bort av ortsbor, men vittnets minnesbild följer.

Nära vägskalet med Riksväg 61 i Vikene, på kyrkans mark, bodde vid tiden för händelsen en romsk barnfamilj i en före detta buss (en traktor skötte förflyttningar). Mellan Vikene och Edane stationsområde byggdes då en ny väg, vilket innebar att ett antal vägarbetare fanns på plats. Fadern i den romska familjen, som enligt vittnet var begiven på sprit, försökte försörja familjen med att förtenna mjölkflaskor, vilket nog var svårt på 1950-talet. Modern skall ha gett dansföreställningar för publik, sannolikt lokala ungdomar, mot betalning för att bidra till försörjningen.

Samtidigt fanns ett tältläger med romer i Edane, där det i dag står ett äldreboende. Den här torsdagskvällen hade vägarbetarna lovat en mer påkostad föreställning med romer från Edaneläget, mot att man samlade in pengar för detta, vilket skedde. Dessa romer anlände vid åttatiden, men samtidigt kom en taxibil, beställd av Edaneromerna. Detta var dåtidens sjuitsiga Volvodroska, varför även tre vägarbetare som mistänkte att de skulle bli lurade, trängde sig in och drog med sig vårt vittne. Åtminstone vägarbetarna var något berusade (nedan).

Framkomna nekades vägarbetarna sina pengar, varför de brukade grov mun och grep gårdsgårdsstörar som de hötte med, för bättre eftertryck. Vittnet förnekar att man skulle ha slagit till någon, men däremot fick

3. Karin Sidenvall, ”I väntan på rättvisans dom”, *Nya Wermlands-Tidningen*, 15/6 2002 s. 6.

4. Börje Hoffsten & Erik Collin, ”Zigenarna – våra problembarn”, *Se* 30 (1946) s. 13–19.

en av vägarbetarna en brädlapp i huvudet som orsakade en ytlig skråma. En äldre rom skall ha tagit fram ett muskedunder och hotat att skjuta. Oväsendet drog till sig åskådare och fjärdingsman Stig Norlin kom tillstädes och uppmanade alla att lugna ner sig.

Det var troligen här som en lokal notisskrivare infann sig och skrev ihop underlaget till artikeln dagen efter. Romerna gjorde polisanmälan om övervåld och ett våldtäktsförsök. Vittnet förhöordes efteråt av fjärdingsmannen, men hade inte sett någon ansats till våldtäkt. Men att stämningen varit uppjagad och hotfull var tydligt och vägarbetarna samlade sedan ihop 300 kronor som "försoningsgård" för att de skulle dra tillbaka sina polisanmälningar. Så skedde, men vägarbetarna fick böter för fylleri.

Hur kan man nu, mer än 60 år senare, tolka händelsen? Var det ett bedrägeriförsök eller en affärsuppgörelse som gick snett? Ett vanligt fyllebråk? Ett välkommet tillfälle att väcka och vädra rasism? Eller något ännu värre? Och hur skall man tolka att tidningen såg händelsen som "rasdiskriminering", när liknande händelser eller betydligt värre saker i det nyligen förflutna mer eller mindre applåderades? Var det ett sent, men välkommet tillfälle för media att markera att vi levde i en ny tid och göra front mot gamla fördomar och förtryck av en minoritet? En ny berättelse om vad det innebär att vara modern och svensk? Kanske var det alltihop detta på en gång?

Är media användbara för att beskriva svenskarnas förhållande till minoriteter? Eller, i våra dagar, invandrare? Kan man, som Ericsson gör, se dessa mer eller mindre allvarliga händelser som toppen på ett isberg som "ytterst måste förstås som en del av det europeiska, bofasta samhällets diskriminerande politik mot geografiskt rörliga befolkningsgrupper"?

Frågan är i vad mån sådana här händelser uttrycker underliggande föreställningar och handlingsberedskap. Ericsson anför också ett par exempel på personer som visade civilkurage och skyddade (potentiella) offer. Det kan vara långt mellan de åsikter människor uttrycker och deras faktiska handlande. Må det tillåtas ett personligt exempel, min egen morbror i Brunskog, Stig Olsson, elektriker och en lokalt känd profil. Han kunde ibland säga föga rumsrena saker om judar, möjligen grundade på inköp hos en elmaterielgrossist i Karlstad, en av sannolikt ganska få judar i Värmland vid den här tiden. Antagligen var denne både billigast och bäst, annars hade Stig nog inte gjort inköpen där. På 1970-talet fick

Stig möjlighet att göra något av fördomarna, då flyttade nämligen en judisk man med familj in i Brunskog. Ganska omgående hamnade de i konflikt med en granne om vägen, inte helt ovanligt på landsbygden. Då var det just Stig som kom till familjens undsättning. Varför? Ja, det kan man undra. Uttryckta åsikter är kanske en sak, vad folk faktiskt gör i konkreta situationer, kan vara något annat. Man vet hur det är eller har en åsikt ”i allmänhet” men inte i ”just det här fallet”. Eller hade Stig möjligen ett horn i sidan till den besvärlige grannen och passade på att göra livet surt för denne? Underbara är människors vägar och man bör vara försiktig när man använder media som källmaterial.